

LAKOS KATALIN
lakoskatalin@gmail.com
doktorjelölt (SZTE BTK)

Mikor élt a Buddha?

Kérdések és lehetséges válaszok

— *When Did Buddha Live? Questions and Possible Answers* —

Abstract There are three basic dating schemes for the determination of Buddha's historical dates: (1) "the long chronology", (2) the "corrected long chronology", and (3) the "short chronology". This article analyses the three traditional theories. Each of the theories has some persuasive arguments, yet each has serious problems. Which, if any, should we believe and how could one of them affirm any conclusion?

It was this dilemma that framed Heinz Bechert's symposium in Hedemünden near Göttingen between the 11th and the 18th of April, 1988. The only way to determine the dates of Buddha's life seems to be the examination of indirect evidences, the analysis of economic and cultural milieu in which Buddha's religious movement started and the consideration of the archaeological evidence. However, the available sources do not allow an exact reconstruction of the date of Buddha, because there is no convincing evidence whatsoever of reliable chronological information preserved in India before Alexander's campaign. Therefore the dating of the historical Buddha is still an open question.

Keywords Buddha, biography, chronology

DOI 10.14232/belv.2015.4.8 <http://dx.doi.org/10.14232/belv.2015.4.8>

Cikkre való hivatkozás / How to cite this article: Lakos Katalin (2015): Mikor élt a Buddha? Kérdések és lehetséges válaszok. *Belvedere Meridionale* 27. évf. 4. sz. 111–122. pp

ISSN 1419-0222 (print) ISSN 2064-5929 (online, pdf)

(Creative Commons) Nevezd meg! – Így add tovább! 4.0 (CC BY-SA 4.0)

(Creative Commons) Attribution-ShareAlike 4.0 International (CC BY-SA 4.0)

A Buddha-datálás fontossága, a kérdés aktualitása

Sákjamuni Buddha halálának, vagyis maháparinirvánájának¹ pontos dátuma a korai indiai történelem kulcsfontosságú dátuma, amely hosszú időn keresztül a legkorábbi, többé-kevésbé pontosan rögzített kronológiai adatnak számított az ókori indiai kronológiában.

Buddha életének pontos datálása nagy jelentőséggel bír többek között olyan nagy jelentőségű ókori indiai királyok, mint a *magadhai Bimbiszára*, a *kószalai Praszénadszit* uralkodási dátumának meghatározásában, *Mahávíra* datálásában, a *dzsainizmus* korai történetének megrajzolásában, a *bráhmaizmus* korai történetében, valamint a korábbi indiai filozófiai iskolák és irányzatok, beleértve az *upanisadok* felfogásának megértésében.

Buddha datálásával kapcsolatban sokáig egyetértés mutatkozott a kutatók körében. A legelfogadottabb álláspont szerint – ami a 19. századtól egészen napjainkig megtalálható a nyugati és a délkelet-ázsiai szakértők írásaiban – Buddha i. e. 480 körül halt meg. Ez a kronológiai számítás azon a buddhista hagyományon alapul, amely részben a ceyloni szerzők által az i. u. 4. és 6. században *Ceylon* szigetén (ma: *Srí Lankán*) szerkesztett páli krónikákat, részben pedig a *Buddhaghósa* által az i. u. 5. században szerkesztett *Szamantapászádikát* veszi alapul. Ugyanakkor ugyanezen forrásokra hivatkozva a ceyloni, valamint a délkelet-ázsiai *théraváda* buddhisták azt állítják, hogy Buddha fizikai halála nem i. e. 480 körül, hanem i. e. 544/543-ban következett be. Ez az eredeti, ún. „nem javított hosszú” vagy más néven „déli buddhista kronológia”, amely ma is használatos valamennyi *théraváda* közösségben *Dél- és Délkelet-Ázsiában*, míg az i. e. 480-nal kezdődő az ún. „javított ceyloni hosszú” kronológia.

¹ „Végső, nagy kialakítás” egyben Buddha fizikai halála.

Kutatástörténeti áttekintés

Az európai buddhista kutatás kezdeti szakaszában, a 19. század elején a kutatók a nem „javított hosszú kronológiát” használták egészen 1837-ig, a *Mahávansza* angol nyelvű fordításának megjelenéséig.² Turnour munkája bevezetőjében többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy 60 éves eltérés van *Csandragupta Maurja* uralkodási éveit illetően, a ceyloni hagyományban és a görög forrásokban megőrzött datálás között. Tehát arra a megállapításra jutott, hogy *Csandragupta* és *Asóka* király uralkodási évei hibásan szerepelnek a ceyloni krónikában, a krónika ugyanis túl koraira helyezte a királyok uralkodási éveit. Ugyanakkor elfogadta azt a kronológiai adatot, mely szerint 168 év telt el Buddha halála és *Csandragupta* trónra lépése és 218 év telt el Buddha halála és *Asóka* megkoronázása között. Turnour ezzel megalkotta az ún. „javított hosszú kronológiát”.³ *Asóka* datálását aztán alátámasztotta a megfejtett *Asóka-rendelet*⁴ és a rendeleten említett kortárs görög uralkodók beazonosítása.

Bühler 1877-ben fogalmazta meg téziséit.⁵ Vitatott olvasata szerint *Asóka* a több nyelven is fennmaradt ún. első kis sziklarendeletében⁶ megadta a Buddha halála és a saját megkoronázása között eltelt időt, ami megerősíti a Buddha-datálással kapcsolatos ún. „javított hosszú kronológiát”. Ezzel egy, a mai napig is tartó, ellentmondásokkal teli tudományos vita vette kezdetét.

Már a 19. században felmerültek olyan javaslatok, amelyek Buddha halálát jóval ké-

² TURNOUR 1837.

³ TURNOUR 1837. 48–50.

⁴ *Asóka* XIII. sziklarendeletéről van szó.

⁵ BÜHLER 1877. 149–160.

⁶ Pontosan az I. kis sziklarendeletéről (Minor Rock Edict I.=MRE I.) van szó. Mivel a rúpnáthi (Közép-India) maradt fenn a legjobb állapotban, ezért szokás ezt rúpnáthi rendeletnek is nevezni, de mindenképpen ezt a verziót szokták alapul venni a fordítások során.

sőbbre helyezték. Ezeknek az elméleteknek a hatására a Buddha-datálás körüli tudományos vita a 19. század utolsó három évében és a 20. század első három évtizedében megélenkült. Speyer többek között az ún. „hosszú kronológiával” kapcsolatos hiba eredetére hívja fel a figyelmet,⁷ míg Hultsch már egyenesen cáfolja a „hosszú kronológiát” 1913-ban megjelent tanulmányában.⁸

A 20. század harmincas éveitől kezdve a Buddha-datálással kapcsolatos viták egy időre nyugvópontra jutottak. 1946-ban a tudományos vita újra erőre kapott és az ezt követő évek legfontosabb munkái elsősorban ceyloni kutatók körében születnek. Mendis elutasítja mind a „nem javított hosszú”, mind pedig a „javított ceyloni hosszú kronológiát” és helyette az i. e. 365 körüli időpontot javasolja Buddha halálának.⁹ Barua 1947-ben megjelent összefoglaló tanulmányában pedig az ún. „javított hosszú kronológia” mellett érvel.¹⁰

Ezt követően, kevés kivétel mellett, mindenütt, a Nyugaton és a Délkelet-Ázsiában megjelent, az indiai történelemmel kapcsolatos modern kézikönyvekben, világtörténeti lexikonokban, vallási témájú munkákban is ezzel az ún. „javított hosszú kronológiával” találkozhatunk. Úgy tűnt tehát, hogy az indiai történelemben Buddha kora viszonylag pontosan meghatározott dátumhoz köthető korszak. Persze továbbra is voltak olyan jelentős kutatók, akik inkább az ún. „nem javított hosszú kronológia” mellett érveltek. Ezek közé tartozott többek között Vincent A. Smith.¹¹

Ennek ellenére egyre inkább úgy tűnt, hogy a Buddha korára és az ezzel szorosan összefüggő korai indiai történelmi kronológiára vonatkozó „communis opinio” nem tartható fenn. Ebben közrejátszhatott az is,

hogy a buddhista hagyomány fontos részét képező, korai szanszkrit nyelvű buddhista munkák, amelyek a *théraváda* forrásoktól eltérő kronológiai hagyományt örökítettek meg, hangsúlyosabban kerültek be a kutatásba. Ezek a munkák az ún. „rövid kronológiát” használják, amely szerint Buddha halála és Asóka megkoronázása között mindössze csak 100 év telt el. Amint láthatjuk, a két hosszú kronológia leginkább a *théraváda* hagyománnyal, míg a rövid kronológia részben a *szarvástiváda* és a *mahájána* hagyománnyal mutat összefüggést.

A Buddha-datálás kérdésében kulcsfontosságú szerepe lehet annak, hogy Asóka megkoronázására pontosan mikor került sor. Számos buddhista forrás ugyanis azt adja meg, hogy Asókát Buddha halála után hány évvel koronázták meg. Ennek megfelelően tehát, míg a rövid kronológiával fémjelzett buddhista hagyomány, a szanszkrit nyelvű buddhista források és ezek kínai és tibeti nyelvű forrásai Buddha halálát 100 évvel Asóka királlyá koronázása elé helyezik, addig az ún. „hosszú kronológiát” képviselő, elsősorban páli nyelvű buddhista források 218 évvel számolnak. Amint látjuk, az eltérés több, mint 100 év a két buddhista hagyomány között.

A hedemündeni konferencia a Buddha datálásáról

1982-ben jelent meg Bechert nevezetes tanulmánya, amelyben a szerző nyomós bizonyítékkal és hathatós érveléssel a rövid kronológia mellett tört lándzsát.¹² Az ezt követő döntő fontosságú esemény az 1988. április 11–18-a között a göttingeni egyetem rendezésében, a Göttingen melletti Hedemündenben sorra került szimpózium volt a kor legkiválóbb szakembereinek a részvételével. A szimpózium címe, „A történeti Buddha dátuma és meghatározásának fontossága az indiai histográfia és a világtörténet számára” önmagában is so-

12 BECHERT 1982. 29–36.

⁷ SPEYER 1899. (1992.) 422–426.

⁸ HULTSCH 1913. (1992.) 430–444.

⁹ MENDIS 1947. (1992.) 445–460.

¹⁰ BARUA 1947. (1992.) 461–467.

¹¹ A szerző többek között a több kiadást megért *The Early History of India* című nagy hatású munka szerzője.

katmondó. Az ott elhangzott előadásokból egy háromrészes konferenciakötet is készült,¹³ és a következő években számos publikáció látott napvilágot Európában, Indiában, Japánban és az Amerikai Egyesült Államokban ugyanebben a témában.

Az első kötet elején olvashatjuk *Bechert* angol nyelvű bevezetőjét, amelyben a szerző felvázolja a problémát, valamint a szimpóziumon elért eredményeket.¹⁴ A harmadik kötetben pedig egy német nyelvű összefoglalót nyújt a Buddha-datálás állásáról nyolc évvel a szimpózium eltelte után.¹⁵

A konferencia fő témája elsősorban a Buddha-datálás kérdése és problémája volt, kronológiai és történeti értelemben egyaránt. Az előadások egyik kulcsfontosságú kérdése az volt, hogy maga a buddhista hagyomány hogyan és miként kezelte a *nirvána* dátumát, valamint *Buddha* életének más, fontos eseményeit, így születését, megvilágosodását és tanító tevékenységének állomásait.

A három konferenciakötetben az egyes részekhez írt részletes bevezető mellett összesen mintegy ötven tanulmány található, amelyek különböző témakörök szerint lettek elosztva.¹⁶

¹³ BECHERT 1991–1992–1997.

¹⁴ BECHERT 1991. 1–21.

¹⁵ BECHERT 1997. 1–13.

¹⁶ A kötet első és második részében a tanulmányok az alábbi nagy témakörök szerint lettek felosztva: I. Kutatástörténet; II. Buddha-datálása az indiai kultúrtörténetben; III. Az indiai hagyomány szerinti Buddha-kronológia kiértékelése; IV. A théraváda kronológia elterjedése és az ezzel kapcsolatos összefüggések; V. A későbbi indiai és tibeti buddhista hagyomány; VI. A közép-ázsiai hagyomány; VII. A kelet-ázsiai hagyomány; VIII. A „tengelykor” elmélet és Buddha datálása. Az egyes szekciók között természetesen elkerülhetetlen az átfedés, így a tanulmányok és a cikkek saját belátás szerint beleilleszthetők egyik vagy másik szekcióba. A második és a harmadik kötetben számos, a kutatástörténet szempontjából fontos, korábban megjelent tanulmány újranymatát is megtaláljuk. A harmadik kötetben pedig *Bechert* igen hasznos, válogatott, másodlagos forrásokat tartalmazó bibliográfiája is olvasható, amely az 1995-ig a Buddha-datálással, a Buddha-kronológiával és a

A kötet számos cikke foglalkozik a legszigorúbb értelemben vett kronológiával és történelemmel, de vannak olyan tanulmányok is, amelyek különféle indiai (buddhista és nem buddhista, például puránikus), kelet-ázsiai (kínai, vietnami, koreai és japán), valamint közép-ázsiai (tokhár, ujgur, iráni, tibeti és mongol) eredetű munkák szemszögéből közelítik meg a témát. Megint más tanulmányok a nyelvtörténet felől közelítenek a Buddha-datálás problémájához, néhány tanulmányban pedig a korai indiai kultúrtörténeti fejlődésből levonható tanúságokról olvashatunk, amelyek mérvadóak lehetnek *Buddha* korára nézve. Voltak olyan kutatók, akik a *Buddha* és az *Asóka* között eltelt időszakban végbement releváns filozófiai fejlődés lehetséges időintervallumát vizsgálták. Nem utolsósorban pedig külön kiemelném a régészeti és a kultúrtörténeti megfigyeléseket, valamint a nem buddhista, elsősorban a görög források elemzésének eredményeit.

A szimpóziumon résztvevő valamennyi, a témával foglalkozó kutató számára világos volt, hogy a Buddha-datálás problémáját nem lehet lezárni, és az előadások és viták során egyértelművé vált az is, hogy a kutatók nem fognak és nem tudnak egy konkrét időpontban megállapodni.

Wojtilla Gyula megfogalmazásában „A konferencia remélt célja, tudniillik hogy megkérdőjelezhetetlen bizonyítékot találjanak *Buddha* pontos datálására, nem valósult meg; egyetlen módszer, egyetlen bizonyíték sem bizonyult teljesen meggyőzőnek”.¹⁷

A nyugati kutatásban évszázadokon keresztül elfogadott és érvényben lévő ún. javított „hosszú kronológiának” mindössze két képviselője akad: *Yamazaki*, valamint *Narain*. A számos indiai kutató körében néha még a mai napig is, néhány nyugati indológus körében pedig egészen az 1930-as évekig használt és

történeti Buddha kérdésével kapcsolatban megjelent bibliográfiák listája.

¹⁷ WOJTILLA 2014. 13.

érvényben lévő ún. „nem javított hosszú kronológiának” viszont nem akadt képviselője a szimpóziumon.

Ugyanakkor megfigyelhető volt egy erőteljes súlyponteltolódás a Buddha-datálásban. Egyetértés mutatkozott a kutatók körében – Yamazaki és Narain kivételével – annak kapcsán, hogy Buddha halálát i. e. 480-nál későbbre kell tenni, az i. e. 420 és i. e. 350 közötti időszakra.

A megoldási javaslatok közül ki kell emelnünk Gombrich tanulmányát.¹⁸ A szerző a buddhista tanítóknak a *Dípavanszában*, a ceyloni buddhista egyháztörténetben ránk maradt évszámait, *Upálitól* kezdve egészen *Mahindáig*, újraértelmezve Buddha életét a széles körben elfogadott dátumoknál kerekén 80 évvel későbbre teszi. Gombrich kifejti, hogy részben egyetért *Bechert* azon véleményével, mely szerint a *Dípavanszában* lévő információ arra vonatkozólag, hogy *Asóka* megkoronázására Buddha halála után 218 évvel került sor – amelyet később a *théraváda* források, továbbá számos nyugati kutató is elfogadott és vallott – túl hosszú és idejétmúlt. Ugyanakkor óvatossá és szkeptikus azzal kapcsolatban, hogy erre Buddha halála utána 100 évvel került volna sor. A szerző a második buddhista zsinatot 60 évvel Buddha halála után, i. e. 345-re datálja. Az időpont véleménye szerint azért is helyesnek látszik, mert a *Maurja* birodalomra sehol nem történik utalás a *Vinaja-Pitakában* és a négy *Nikájában* sem. Az *Asóka* megkoronozása és a harmadik zsinat között eltelt 18 évet pedig pontos adatnak véli. Gombrich véleménye szerint Buddha 136 évvel *Asóka* megkoronázása előtt halt meg, vagyis i. e. 404-ben. Ha a hibalehetőségekkel is számolunk, akkor azt mondhatjuk biztosan, hogy Buddha i. e. 411 és 399 között halt meg.¹⁹

Eggermont a Buddha halálával kapcsolatos legkésőbbi dátumot javasolta. Szerinte Buddha *Asóka* király megkoronázása után 28

évvel, tehát i. e. 261-ben halt meg.²⁰ Elmélete azonban nem talált támogatásra.

Vezető japán buddhológusok már korábban is az i. e. 390 és 368 közötti időintervallumot képviselték és tartották elfogadhatónak. A szimpózium egyetlen japán képviselője kivételével senki sem tett konkrét és pontos javaslatot Buddha halálára a fent említett időintervallumon belül. A kivétel *Nakamura* volt, aki Buddha halálát az *Asóka* megkoronázása előtti 116. évre tette.²¹ A szintén japán *Hirakawa* mélyreható tanulmányában elsősorban a buddhizmus Indián belüli földrajzi elterjedését, valamint a buddhista *szangha* Buddha halála és *Asóka* uralkodása közötti fejlődését elemezte, és arra a következtetésre jutott, hogy az elmélet, mely szerint Buddha halála *Asóka* előtt 100 évvel következett be, elfogadott a buddhisták körében Indiában, és a *szangha* fejlődését vizsgálva is erre az eredményre jutunk. A szerző meg van győződve arról, hogy a buddhista egyházon belüli fejlődés, amely Buddha halála és *Asóka* megkoronázása között zajlott le, egy évszázad alatt végbemehetett. Felhívta a figyelmet arra is, hogy a kronológiai adatok pusztán évszázadban történő megadása nagyon is jellemző volt a buddhista szövegekben. Jelen esetben az egy évszázad nem pontosan egy évszázadot jelent, hanem sokkal inkább azt, hogy az esemény óta egy évszázad telt el.²²

A rövid kronológiát igazoló tényezők, érvelések és bizonyítékok

A Buddha halálára vonatkozó, kb. i. e. 420 és i. e. 350 közötti időintervallum mellett elsősorban a régészeti és a kultúrtörténeti megfigyelésekből nyert közvetett bizonyítékokkal lehet érvelni. *Härtel* véleménye szerint a régészeti ásatások nem támasztják alá, hogy valamennyi olyan város, amelyben Buddha a

²⁰ EGGERMONT 1991. 237–251.

²¹ NAKAMURA 1991. 296–299.

²² HIRAKAWA 1991. 252–295.

¹⁸ GOMBRICH 1992. 237–259.

¹⁹ GOMBRICH 1992. 240–253.

hagyomány szerint élt, vagy amelyet meglátogatott, már az i. e. 6. században létezett. A szerző szilárd meggyőződése, hogy az északi fekete fényezett kerámiát²³ későbbre kell datálni, vagyis az i. e. 5. század jelölhető meg mint terminus ad quem. Ennek megfelelően a Buddha-datálással kapcsolatos i. e. 5–4. század valószínűbbnek látszik.²⁴ Hasonló véleményen van Erdösy is, aki szerint a modern kori régészeti vizsgálatok sokkal inkább megegyeznek a mostanában a kutatók körében javasolt és elfogadott ún. „rövid kronológiával” (kb. i. e. 358–378), amely szinte valamennyi régészeti feltételezéssel is sokkal inkább összeegyeztethető, mint a hagyományos ún. „hosszú kronológia”.²⁵ Ezen az állásponton van Sarao is, aki a Buddha-kori városok régészeti emlékeit elemelve kifejti, hogy a legtöbb kutató ma az i. e. 400 körüli időpontot fogadja el, de hozzáteszi, hogy a Buddha-datálással kapcsolatos viták nem zárultak le teljesen.²⁶

Természetesen nem mindenki ért egyet ezzel a régészeti állásfoglalással. Az indiai Krishna Deva szerint valamennyi korai buddhista város alsóbb rétegeiben találtak ugyan északi fekete fényezett kerámiát, ám ennek megjelenése szerinte az i. e. 6. századra tehető, ennél fogva nem zárható ki az ún. „javított hosszú kronológia”.²⁷ Az északi fekete fényezett kerámia i. e. 6. századra történő datálását vallja Sinha is, aki szerint ilyen kerámiatípust nagy számban és jó minőségben számos a Maurják előttről származó városban találtak.²⁸

²³ NBPW (Northern Black Polished Ware). Fényes fekete színű, Észak- és Közép-India vaskori civilizációjára jellemző áru, többnyire korongolt tálak, csészék, edények. Jellemzően a Gangesz-völgyi városi civilizációval hozzák összefüggésbe. Az északi fekete fényezett kerámiával fémjelzett indiai kultúra ideje nagyjából két nagyobb szakaszra bontható: az i. e. 500–300 és az i. e. 300–100-ig terjedő időszakokra.

²⁴ HÁRTEL 1991. 61–89.

²⁵ ERDÖSY 1995. 99–122.

²⁶ SARAO 2010. 6–16.

²⁷ DEVA 2003. 1–7.

²⁸ SINHA 2003. 79–95.

Kulke tanulmányában – Ghoshra hivatkozva – azt írja, hogy az i. e. 5. századi városok, városi elemek megjelenése a Gangesz-völgyben nem utal olyan nagyfokú és kiemelkedő városiasodásra, mint amilyenek azt sokáig a korai buddhista források tanulmányozása alapján feltételezték. A városi fejlődésben olyan meghatározó tényezők, mint a várostervezés, a városok megerősítése, a monumentális építkezés és a téglá használata nem volt jelen a Gangesz-völgyben az i. e. 4. század előtt. Az észak-indiai korai várostörténetre utaló régészeti anyag sokkal inkább az ún. „rövid kronológiát” támasztja alá.²⁹ Kulke elméletével szemben Sinha azonban azt veti fel, hogy az égetett téglából és kőből készült nagyszabású épületek hiánya nem utal feltétlenül az i. e. 3. század előtti monumentális építkezések hiányára is. Az épületek ugyanis valószínűleg agyagtéglából épültek, amit fából készült részek egészítettek ki, ezeknek viszont romlandó természetüknél fogva vagy nem maradt nyomuk, vagy emberi rongálásnak estek áldozatul, vagy érintetlenül és észrevétlenül maradtak a régészek szeme előtt, ami elsősorban annak köszönhető, hogy a térségben sok helyen még mindig nem végezték el a szükséges teljes körű régészeti ásásokat.³⁰

Kultúrtörténeti szempontból fontos von Simson állásfoglalása, aki tanulmányában arra figyelmeztet, hogy Buddha életének pontos datálása helyett érdekesebb lenne magára a buddhizmusra koncentrálni. Véleménye szerint a jól kiépített, szervezettel rendelkező buddhizmus kialakulásának feltétele egyrészt az elegendő élelmiszertöbblet volt, amelyet a vaseszközök alkalmazásával végrehajtott erdőirtások tettek lehetővé, másrészt a kereskedőkből, orvosokból és jómódú társadalmi elemekből álló városi központok jelenléte.³¹

²⁹ KULKE 1991. 100–107.

³⁰ SINHA 2003. 79–95.

³¹ Ezt az álláspontot képviselte korábban Ram Sharan Sharma, most is elfogadja Romila Thapar, és vitatja Richard Gombrich.

Hogy ezek a feltételek pontosan mikor váltak adottá, arra csak az újabb és folyamatos régészeti ásatások eredményei segítségével lehet választ adni. Von Simson szerint Buddha halálának pontos datálása ugyan nem lehetséges, a legvalószínűbbnek ugyanakkor egy későbbi időpont látszik.³²

A nem buddhista, elsősorban görög forrásokból kiszűrhető, Buddha-datálásra utaló adatok elemzésével foglalkozó kutatók közül elsősorban Halbfass tanulmányát kell kiemelni. A szerző *Megaszthenész Indika* című munkájával, pontosabban annak *Sztrabónnál* fennmaradt részeivel foglalkozik. Az elemzés középpontjában elsősorban a *Megaszthenésznél* szereplő *sarmanes* (szkt. *sramana*) kifejezés áll. Halbfass arra a végkövetkeztetésre jut, hogy ebben a kifejezésben nincsen semmiféle, konkrétan a buddhizmusra utaló tartalom. Valószínűbb, hogy általános értelemben utal a világról lemondókra. Halbfass véleménye helytálló, amit Karttunen is alátámaszt megfigyelésével, mely szerint *Asóka* görög nyelvű feliratainak a szó *sramenai* alakban ismert, s ez a szanszkrit *sramanával* együtt általában vándor szerzeteseket és ezek különböző csoportjait jelenti.³³ A probléma tehát abból fakad, hogy egyértelműen megfogalmazott, konkrétan *Buddhára* vagy a buddhizmusra történő utalás nem található *Megaszthenésznél*, illetve a *Sztrabónnál* fennmaradt töredékekben, de a többi *Nagy Sándor-történetírónál* sem.³⁴ *Megaszthenész* tehát nyilvánvalóan hallgat *Buddháról* és a buddhizmusról annak ellenére, hogy az általa szerkesztett beszámoló szerint ő maga személyesen is járt *Pátaliputrában*, amely a buddhista források tanúsága szerint közismert volt buddhista jellegéről és emlékhelyeiről. Felvetődik tehát a kérdés, miként lehetséges az, hogy

Megaszthenész, miután járt *Pátaliputrában*, semmit nem hallott *Buddha* életéről és tanításáról? Egyes vélemények szerint *Asóka* kora előtt a buddhisták még nem játszottak olyan fontos szerepet, így *Megaszthenész* sem tett róluk külön említést.³⁵ Ez a felfogás azonban vitatható, mivel a buddhizmus egy élő, fejlődő és egyre inkább terjeszkedő vallás volt és élvezte az egyes uralkodók támogatását a szóban forgó két évszázadban India e részén. Felmerül ugyanakkor az a lehetőség is, hogy *Megaszthenész* hallott ugyan *Buddháról* és a buddhizmusról, de annyira jelentéktelennek tűnt számára, hogy nem említette művében. Jóllehet a mű töredékes volta miatt nem lehetünk teljesen biztosak abban, hogy nem tett említést a buddhizmusról, az mindenesetre elgondolkodtató, hogy a ránk maradt szövegben nincs buddhizmusra vonatkozó utalás. Halbfass érveléséből az derül ki, hogy egyik hipotézis sem teszi lehetővé egy pontos kronológia felállítását, a vallás alapítójának későbbi évszázadra történő helyezéséhez pedig még több, mérvado bizonyítékra lenne szükség. Halbfass ugyanakkor azt feltételezi, hogy a buddhizmus *Megaszthenész* korában még nem rendelkezett mintegy két évszázados múlttal, ennél fogva az i. e. 4. század végén még nem is produkálhatott markáns emlékműveket, hiszen új és fiatal vallás lévén hatása még nem volt látható, érzékelhető és értelmezhető, amikor a görög követ meglátogatta *Pátaliputrát* kb. i. e. 300-ban.³⁶ A *sarmanes/sramana* kifejezéssel számos kutató foglalkozott. Az indiai *Sinha* szerint a kifejezés magába foglalta a buddhistákat is, tehát összefoglaló elnevezése a heterodox vallásúaknak: *dzsaináknak*, *buddhistáknak*. A *bráhmanák* és a *sramanák* voltak a két meghatározó és fontos vallási szekta a korban. Ennek megfelelően *Megaszthenész* is e két csoportját különítette el a filozófusoknak.³⁷

A három konferenciakötetben vannak

³² VON SIMSON 1991. 90–99.

³³ KARTTUNEN 1997. 57–58.

³⁴ Az első, egyértelműen *Buddhára* utaló nyugati forrás az i. u. 150–215-ben Alexandriai Kelemen munkájában olvasható, aki ugyanakkor egyértelműen *Megaszthenész* munkájára hivatkozik.

³⁵ DIHLE 1984. 89–97.

³⁶ HALBFASS 1991. 197–208.

³⁷ SINHA 2003. 79–95.

olyan tanulmányok is, amelyeknek szerzői az idő elteltével, a kutatás előrehaladtával, az újabb eredmények és adatok birtokában megváltoztatták korábban vallott nézeteiket. Ilyen kutató *Bareau*, aki korábban a „javított hosszú kronológia” szószólója volt, a kötetben szereplő tanulmányában azonban már egyenesen elutasítja mind a „nem javított”, mind pedig a „javított hosszú kronológiát”, mert ezek, véleménye szerint, nem egyeztethetők össze a modern régészeti adatokkal és bizonyítékokkal. Ennek megfelelően *Buddha* halálát i. e. 400 körülre teszi, a terminus ante quem pedig i. e. 380-ra.³⁸

Fontos *von Stietencron* elmélete, aki a *Puránákban* lévő kronológiai adatokból kiindulva próbálta meghatározni azt, hogy mikor élt *Buddha*.³⁹ Megítélése szerint két lehetséges módja van a számításnak, attól függően, hogy hány évig uralkodtak a *Nandák*, ugyanis ez az időszak eltérő hosszúságú a puránikus hagyományban. Az első számítás alapján i. e. 487/486-at kapunk, amely megfelel az ún. „javított ceyloni kronológiának”. A második számítás alapján pedig i. e. 547/546-at, amely körülbelül megfelel az ún. „nem javított ceyloni kronológiának”. *Von Stietencron* megjegyzi, hogy ezekből a számításokból a pontos dátumot megállapítani nem lehet, ugyanakkor feltételezi, hogy a puránai kronológia már létezett azelőtt, hogy az *Asóka* által küldött első buddhista követek megérkeztek volna *Ceylonra*. Arra is felhívja a figyelmet, hogy noha elképzelhető, hogy a közvetlenül a *Maurják* előtti királyok uralkodási évei pontosan meghatározhatók, de minden, ennél korábbi időszakra vonatkozó évszám túlnyomórészt csak feltételezés.

Az ún. CFrövid kronológia” igazolására gyakran a *Dípavanszában* lévő két szöveghelyet hozzák fel bizonyítékként.⁴⁰ Ezek a szöveghelyeken, számos kutató érvelése szerint,

egyértelmű utalást találunk a „rövid kronológiára”, míg az összes többi hely a „hosszú kronológia” számításait látszik megerősíteni.⁴¹ *Rhys Davids* 1877-ben publikálta először a *Buddha*-datálással kapcsolatos nézetét. Tanulmányában a *Dípavanszában* lévő kronológiai adatokat kritikusan értékelve *Buddha* halálát i. e. 400 és 423 közöttre helyezi: a legvalószínűbb időpontnak az i. e. 412-t sejtí.⁴² A feltételezés tehát, hogy a *Dípavanszában* lévő adatok alapján pontosan datálhatjuk *Buddha* halálát, nem új. *Bechert* ezzel kapcsolatban kifejti, hogy később maga *Rhys Davids* is megjegyzi, hogy az általa korábban publikált számításával nem sikerült megállapítania *Buddha* halálának pontos idejét. *Bechert* hozzáteszi azt is, hogy *Rhys Davids* egyetlen későbbi cikkében sem talált utalást az általa 1877-ben publikált *Buddha*-datálásra. Ennek ellenére *Rhys Davids* mégis többször kritikusan szólt fel az ún. „hosszú kronológiael” ellen.⁴³

Az említett két szöveghelyet *Bechert* is alaposan megvizsgálta. Jóllehet konkrét javas-

⁴¹ Az 1. 24–27.: Tulajdonképpen arról van szó, amint *Buddha* mondja, hogy négy hónappal az ő maháparinirvánja után megtartják az első gyűlést (zsinatot) ... 118 év múlva kerül sor a harmadik gyűlésre (zsinatra), a buddhizmus terjesztése érdekében. Ekkor egy uralkodó fog uralkodni *Jambudípa* (India) fölött, nagy erényű, dicsőséges uralkodó, *Dharmászóka* (Asóka). Ennek a királynak lesz egy fia, az okos és intelligens *Mahinda*, *Lankadípa* (Sri Lanka) tanult térítője. Számos kutató úgy véli, hogy a hiányos és kipontozott szöveghelyen minden bizonytalansággal a második zsinatra történt utalás, amelyre *Buddha* halála után száz évvel került sor, a harmadik zsinatra pedig 118 évvel a második után. (Oldenberg 1879: 119.) Érdekes ugyanakkor, hogy az *Asóka* által összehívott feltételezett harmadik buddhista zsinatra sehol sem találunk említést vagy utalást *Asóka* rendeleteiben. Az 5. 55–59. rész *Tissza* *Moggaliputta* eljövetelel írja meg 118 év múlva, és azt is megtudhatjuk, hogy ebben az időben egy *Aszóka* nevű királyi vezető fog uralkodni *Pátaliputta* fölött, egy igazságos herceg, aki a birodalmat felvirágoztatja. (Oldenberg 1879. 142.)

⁴² *DAVIDS* 1877. (1992.) 401–421.

⁴³ *BECHERT* 1997. 5.

³⁸ *BAREAU* 1991. 211–221.

³⁹ *VON STIETENCRON* 1992. 141–181.

⁴⁰ *Díp.* 1. 24–27. és 5. 55–59.

lattal *Buddha* halálára vonatkozólag nem állt elő, ugyanakkor az i. e. 4. század első felét látta leginkább elfogadható időpontnak. Érvelésében kifejti, hogy a *Dípavansza* e két szövegrészlete bizonyossággal szolgál arra az ősi ceyloni hagyományra, amely szerint *Buddha* és *Asóka* megkoronázása között 100 év telt el.⁴⁴ Egy másik helyen *Bechert* megjegyzi azt is, hogy már maga a tény is – tudnillik hogy egy és ugyanazon forrás kiértékelése különböző lehetséges és feltételezett megoldáshoz vezet – utal a *Buddha*-datálással kapcsolatban alkalmazott számítási módszerek gyengeségére. A szerző kiemeli azt is, hogy a *Dípavanszában* lévő adatok sajnos nem egyértelműek, ennek megfelelően az adatok kiértékelése többszörösen egyenlethez vezet. *Geiger* és *Frauwallner* ráadásul már korábban bebizonyították, hogy a *Dípavansza* olyan különböző források kompilációja, amelyek számos helyen egymással is ellentmondó adatokat tartalmaznak. Arra ugyanakkor már *Kern*, *Thomas* és *Mendis* is utaltak, hogy a *Dípavanszában* nyomai vannak az ún. „rövid kronológiának” is, amely a legrégibbi buddhista kronológia hagyományára utal.⁴⁵ Más kutatók véleménye szerint ugyanakkor nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy a *Dípavansza* 5. fejezetében lévő kronológiai spekulációt egyetlen más forrás sem támasztja alá még a legkisebb mértékben sem. A *Dípavansza* feltételezett szerkesztésének és *Buddha* feltételezett halálának időpontja között legalább fél évezred a különbség. Valószínűsíthető, hogy egy utókanonikus forrásról van szó.

A hosszú kronológia képviselői

A hedemündeni konferencián elért eredményeket azonban nem minden kutató fogadja el. 2003-ban jelentette meg első ízben *Narain* könyvét, amely tulajdonképpen a

hedemündeni konferencia előadásait tartalmazó, *Bechert*-féle kötetre készült válaszkötet. A könyvben lévő publikációk szerzőinek nagy része a „javított hosszú kronológia” mellett érvel.⁴⁶

Srivastava tanulmányában összegzést nyújt a *Buddha*-datálásról és a németországi konferencián elért eredményekről. A szerző erős kritikával illeti a szimpóziumot, amely egyedülálló volt ugyan a maga nemében, de sajnos egyetlen indiai kutató sem vett részt rajta. Ugyanakkor pozitívként értékelte, hogy *Narain*nak a témával kapcsolatos cikke megjelent a konferenciakötet második részében.⁴⁷ *Srivastava* szerint a szimpózium elsődleges célja az volt, hogy a résztvevők előadásaikkal felülvizsgálják a *Buddha*-datálással kapcsolatos korábbi elméleteket. Ezzel visszautasították az évszázadokig érvényben lévő ún. „javított hosszú kronológiát”, és helyette az ún. „rövid kronológiát” tartották inkább elfogadhatónak, amely az i. e. 4. század környékére helyezi *Buddha* halálát. Fontosnak tartotta kiemelni azt is, hogy a konferencia résztvevőinek nagyrészt az indiai történelmet európai szemszögből értelmező, görög-központú gondolkodás jellemezte, amely a városiasodást és az államiság kialakulását *Nagy Sándor*hoz köti, annak ellenére, hogy ezek a folyamatok – a szerző véleménye szerint – a perzsa *Dareiosz*hoz köthetők. Emellett hangsúlyozta a régészet fontosságát és *Krishna Devara* hivatkozva mellett érvelt, hogy az északi fekete fényezett kerámia az i. e. 6. században jött divatba.⁴⁸ Tehát visz-

⁴⁶ NARAIN 2003.

⁴⁷ NARAIN 1992. 185–199.

⁴⁸ Hasonló véleményen van *Giovanni Verardi* is, aki *Srivastava*ra hivatkozva úgy véli, hogy a Középső-Gangesz völgye, akárcsak *Buddha* születési helye, *Lumbini* és annak környéke már jóval *Buddha* születése előtt – függetlenül attól, hogy a „hosszú” vagy a „rövid kronológiát” vesszük alapul – lakott terület volt. Ez a tény ömagában tehát nem zárja ki a „hosszú kronológiát”, ugyanakkor hozzáfűzi azt is, hogy a buddhizmus felemelkedésével szorosan összefüggő gazdasági változás – a vas széles körű

⁴⁴ BECHERT 1991. 329–343.

⁴⁵ BECHERT 1997. 5–6.

szautasította *Härtel* és *Erdösy* nézetét is, akik a szóban forgó kerámia megjelenésére egy későbbi időpontot javasoltak. *Srivastava* bírálta *Hirakawa* és általában a japán kutatók nézetét is, akiket a szerző véleménye szerint túlságosan befolyásol az északi buddhista hagyomány. Továbbá a japán kollégák véleménye a Buddha-datálással kapcsolatos „rövid kronológia” pontos évszámának meghatározásában megítélése szerint annyira megosztott, hogy nehéz bármelyiküknek is hitelt adni. Szót emelt *Eggermont* azon nézete ellen is, mely szerint a *Mahávíra* halála körülbelül i. e. 252-ben következett be, vagyis *Asóka* uralkodásának 15. évében. Ez azért sem lehetséges – véli *Srivastava* –, mert az képtelenség, hogy egy ilyen fontos esemény *Asóka* uralma alatt említés nélkül maradt, és sem a rendeletekben, sem más forrásokban nem rögzítették.⁴⁹

A hedemündeni konferencia eredményeit bíráló kutatók közé tartozik *Narain* is, aki a Bechert-féle konferenciakötetben megjelent tanulmányában és később is az elsőként *Bühler* által 1877-ben publikált tézist vetette fel újra. A feltételezés szerint az *Asóka*-rendeletben lévő „256”-os szám *Buddha* halálának évére utal. *Narain* úgy véli, hogy az *Ahaurá*ban található *Asóka*-rendelet meggyőzően bizonyítja a „javított hosszú kronológiát”, amely a sektariánus buddhista hagyománytól – legyen az északi vagy déli – függetlenül kezelendő forrás. Ennek megfelelően *Asóka* uralkodási ideje is független a buddhista hagyománytól.⁵⁰ *Bechert*

használat, a mezőgazdasági többlet – nem tehető az i. e. 5. századnál korábbra, ami pedig a „rövid kronológiát” támasztja alá. A szerző nem foglal állást a Buddha-datálás kérdésben, véleménye szerint a régészet jelenlegi állása alapján nem adható válasz, ehhez további feltárásokra van szükség. (VERARDI 2010. 19–39.)

⁴⁹ SRIVASTAVA 2003. 105–111.

⁵⁰ NARAIN 2003. 51–61. Az MRE I. szóban forgó változatában – amelyet 1961-ben találtak meg – abban különbözik az összes többitől, hogy egyedül itt olvasható az utolsó mondat végén a „Buddha teste” kifejezés. *Narain* erre a kifejezésre és a rendeletben szereplő „256”-os számra hivatkozva próbált újra

érvelése szerint számos kutató, így például *Oldenberg* vagy *Senart*, már közvetlenül *Bühler* tézisének a megjelenése után megkérdőjelezték, hogy a szóban forgó *Asóka*-rendeletben lévő „256”-os szám *Buddha* halálának évére utalna.⁵¹

Összefoglalás

A témával kapcsolatban összefoglalóan elmondhatjuk, hogy a jelenleg elérhető források és az ezekből leszűrhető adatok alapján konkrét évszámot nem, csak egy relatíve tág időkeretet tudunk felállítani a Buddha-datálással kapcsolatban. Ennek fő oka, hogy az indiaiak *Nagy Sándor* hadjárata előtt nem rögzítették pontosan az időpontokat, illetve csak hozzávetőleges időrendet állítottak fel. A hedemündeni konferencia és az ott elhangzott előadásokból készült háromkötetes Bechert-féle kiadvány, valamint az erre reagáló *Narain*-féle válaszkötet megjelenése óta, legjobb tudomásom szerint, nem jelent meg újabb, a témához érdemben hozzászóló tanulmány vagy könyv. Ennek megfelelően tehát *Buddha* születési évének és halálának datálása a mai napig rengeteg nyitott kérdést vet fel, még akkor is, ha a legfrissebb régészeti és kultúrtörténeti elemzések eredményei alapján a kutatók többsége a korábbi elméletekkel ellentétben *Buddha* halálának időpontját az i. e. 420 és 350 közötti időszakra helyezi. A pontosabb időmeghatározást azonban a kutatás jelenlegi állása nem teszi lehetővé.

A „rövid kronológia” hitelessége és elfogadása ellen a kutatók általában azzal érvelnek, hogy az éppúgy ellentmondásokkal teli, mint a „javított hosszú kronológia”. Sem a „rövid”, sem pedig a „hosszú kronológia” nem szolgál megbízható és hiteles kronológiai adattal. Ugyanakkor, ha feladjuk a *Buddha* halálának i. e. 486/480 körüli dátumát, akkor az egész időrend borul. A „javított hosszú kronológia”

érvényt szerezni a „javított hosszú kronológiának”.

⁵¹ BECHERT 1997. 8–9.

tehát ellentmondásaival együtt is egy sokkal inkább működő és elfogadható hipotézisnek látszik, mint a „rövid kronológia”. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAREAU, A. (1991): Some Considerations Concerning the Problem Posed by the Date of the Buddha's Parinirvāṇa. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 211–221.
- BARUA, B. M. (1947): The Year of Commencement of the Buddha Era. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. 1992. Vol. 2. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 461–467.
- BECHERT, H. (1982): The Date of the Buddha Reconsidered. *Indologica Taurinensia* 10. 29–36.
- BECHERT, H. (1991): The Origin and the Spread of the Theravāda Chronology. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 329–343.
- BECHERT, H. (1991 / 1992 / 1997): The Dating of the Historical Buddha = Die Datierung des historischen Buddha. I. II. III. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- BECHERT, H. (1997): Einleitung: Stand der Diskussion acht Jahre nach dem Symposium. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 3. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 5–10.
- BÜHLER, J. G. (1877): The Three New Edicts of Aśoka. *Indian Antiquary* 6. 149–160.
- DAVIDS, RHYS T. W. (1877): On the Ceylon Date of Gautama's Death. Repr. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. 1992. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 401–421.
- DEVA, K. (2003): The Antiquity of Sites Related to the Buddha. In Narain, A. K. (ed.): *The Date of the Historical Śākyamuni Buddha*. New Delhi, B. P. Publishing Corporation. 1–7.
- DIHLE, A. (1984): *Antike und Orient: gesammelte Aufsätze*. Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag.
- EGGERMONT, P. H. L. (1991): The Year of Buddha's Mahāparinirvāṇa. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 237–251.
- ERDÖSY, G. (1995): City States of North India and Pakistan at the Time of the Buddha. In Allchin, F. R. (ed.): *The Archaeology of Early Historic South Asia: The Emergence of Cities and States*. Cambridge, Cambridge Univ. Press. 99–122.
- GOMBRICH, R. (1992): Dating the Buddha: A Red Herring Revealed. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 237–259.
- HALBFASS, W. (1991): Early Indian References to the Greeks and the First Western References to Buddhism. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 197–208.
- HÄRTEL, H. (1991): Archaeological Research on Ancient Buddhist Sites. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 61–89.
- HIRAKAWA, A. (1991): An Evaluation of the Sources on the Date of the Buddha. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 252–295.
- HULTZSCH, E. (1913): Contributions to Singhalese Chronology. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 430–444.
- KARTUNEN, K. (1997): *India and the Hellenistic World*. Helsinki, Finnish Oriental Society.
- KULKE, H. (1991): Some Considerations on the Significance of Buddha's Date for the History of North India. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 100–107.
- MENDIS, G. C. (1947): The Chronology of the Early Pāli Chronicles of Ceylon. Repr. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. 1992. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 445–460.
- NAKAMURA, H. (1991): A Glimpse into the Problem of the Date of the Buddha. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 296–299.
- NARAIN, A. K. (1992): The Date of Gotama Buddha's Parinirvāṇa. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 185–199.
- NARAIN, A. K. (2003): An Independent and Definitive Evidence on the Date of the Historical Śākyamuni Buddha. In Narain, A. K. (ed.): *The Date of the Historical Śākyamuni Buddha*. New Delhi, B. P. Publishing Corporation. 51–64.
- SARAO, K. T. S. (2010): *Urban Centres and Urbanization: As Reflected in the Pāli Vinaya and Sutta Pitakas*. New Delhi, Munshiram Manoharlal Publ.

- SINHA, B. P. (2003): Magadha Chronology and Date of the Buddha. In Narain, A. K. (ed.): *The Date of the Historical Śākyamuni Buddha*. New Delhi, B. P. Publishing Corporation. 79–95.
- SPEYER, J. S. (1899): Buddhas Todesjahr nach dem Avadānaśataka. Repr. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. 1992. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 422–426.
- SRIVASTAVA, V. C. (2003): The Date of Historical Buddha and the Göttingen Conference: Some Observations. In Narain, A. K. (ed.): *The Date of the Historical Śākyamuni Buddha*. New Delhi, B. P. Publishing Corporation. 105–111.
- TURNOUR, G. (1837): *The Mahāwanso*. In Roman Characters. With the Translation Subjoined; and an Introductory Essay on Pāli Buddhistical Literature. In two Volumes. Ceylon, Cotta Church Mission Press.
- VERARDI, G. (2010): Buddha's Birth and Reassessment of the Archaeological Evidence. In Cueppers, C. – Deeg, M. – Durt H. (eds.): *The Birth of the Buddha. Proceedings of the Seminar held in Lumbini, Nepal, October 2004*. Lumbini, Lumbini International Research Institute. 19–39.
- VON SIMSON, G. (1991): Der zeitgeschichtliche Hintergrund der Entstehung des Buddhismus und seine Bedeutung für die Datierungsfrage. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 1. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 90–99.
- VON STIETENCRON, H. (1992): Die purāṇischen Genealogien und das Datum Buddhas. In Bechert, H. (ed.): *The Dating of the Historical Buddha*. Vol. 2. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht. 148–181.
- WOJTILLA GYULA (2014): A Buddha élete és tanítása. In Szilágyi, Zsolt – Hidas, Gergely (szerk.): *Buddhizmus*. Budapest. Vallástudományi Könyvtár – L' Harmattan Kiadó 6. 9–23.